

VZÁJEMNÉ VZTAHY PRÁVA PROCESNÍHO A PRÁVA HMOTNÉHO V DÍLE PANA PROFESORA MACURA

PETR LAVICKÝ

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Česká republika

Abstrakt v rodném jazyce

Příspěvek se zabývá vzájemnými vztahy práva hmotného a procesního v díle prof. Macura.

Klíčová slova v rodném jazyce

Právo procesní, právo hmotné.

Abstract

The article deals with mutual connections between material and procedural law in the life-work of prof. Macur.

Key words

Procedural law, substantive law.

1. ÚVOD

Pan profesor Macur se ve svých pracích¹ věnoval celé řadě základních teoretických otázek civilního práva procesního, jakož i jednotlivým procesním institutům; namátkou lze připomenout díla věnovaná dispoziční a projednacím zásadě, předmětu sporu, dokazování či správnímu soudnictví. Zvláštní místo v tomto kontextu zauímají jeho monografie zabývající se problematikou vzájemného vztahu práva procesního a práva hmotného,² neboť právě vědecky vysoce fundované řešení této otázky se stalo východiskem, promítajícím se též do prací, jež se týkají jednotlivých zásad či institutů civilního práva procesního. Z tohoto důvodu se následující řádky snaží přiblížit pojetí práva hmotného a procesního, jejich vzájemného vztahu a místa práva procesního v systému práva tak, jak je ve svých monografiích popsal profesor Macur. V této souvislosti je nutno upozornit, že – vyjma závěrečné pasáže, ukazující na praktický význam předestřených teoretických závěrů – je následující text kompilací myšlenek profesora Macura. S ohledem rozsah celého díla a především jeho ideovou bohatost jde toliko o výběr těch nejzákladnějších závěrů, které autor tohoto příspěvku považoval za stěžejní. Následující řádky jsou tedy snahou o připomenutí a další rozšíření závěrů, k nimž při bádání nad uvedeným tématem dospěl prof. Macur.

2. METODOLOGICKÉ VÝCHODISKO: SYSTÉMOVĚ-STRUKTURNÍ PŘÍSTUP

Pro všechny monografie prof. Macura je charakteristické uplatnění systémově strukturního přístupu. Tato metodologie se samozřejmě nejvýrazněji projevuje v dílech věnovaných občanskému právu procesnímu v systému práva, právu procesnímu a právu hmotnému, jakož i vzájemným vztahům hmotného a procesního práva; promítá se ale též do dílčích procesních institutů, jimiž se prof. Macur zabýval.

---

¹ Srov. seznam literatury citovaný na konci tohoto článku.

² Občanské právo procesní v systému práva. Brno: UJEP, 1975. Právo procesní a právo hmotné. Brno: MU, 1993. Problémy vzájemného vztahu práva procesního a hmotného. Brno: MU, 1993.

Systémově-strukturní přístup vychází z přesvědčení, že objektivní realita má strukturní povahu, a proto je přístupná lidskému poznání. Každý jev vnějšího světa je tak v zásadě poznatelný; to platí i pro právo.

Klíčový pojem struktury vymezuje prof. Macur tak, že se jedná o specifickou jednotu zákonitých vztahů, funkcí, kauzálních a dialektických souvislostí předmětu, o jednotu jeho vnitřní diference. Struktura přitom není prostý souhrnem (součtem) vzájemně nesouvisajících elementů: souhrn elementů a funkčních vazeb ve vzájemné integraci vytváří kvalitativně nový útvar. Struktura a její elementy na sebe vzájemně působí a ovlivňují se: povaha a vlastnosti celku jsou závislé na jeho elementech a jejich funkčních vazbách, stejně jako prvky určité struktury jsou ve svých charakteristických rysech určovány svou příslušností k určité struktuře.

Poznávaná realita má různé strukturní úrovně, jež jsou hierarchicky uspořádány. Celou strukturu, vnímanou ze synchronního (statického) hlediska, ovládá princip subordinace, spočívající v tom, že všechny funkční vazby a vzájemné vztahy jsou projevem určitého základního principu, který proniká celou strukturou a je výrazem její podstaty.

Systémově-strukturní přístup se přitom nesnaží pouze o statický popis zkoumané struktury, ale též o zachycení jejího historicko-genetického aspektu. Tato skutečnost má pro další bádání podstatný význam, neboť umožňuje analyzovat, jak právo působí jako systém řízení na společenské vztahy.

3. PRÁVNÍ VZTAHY JAKO FUNKČNÍ VAZBY MEZI OBJEKTIVNÍMI ZÁJMY

Povahu celostního útvaru má rovněž právo. Tato skutečnost umožňuje jeho hlubší poznání za pomoci systémově-strukturní metody. Rozbor systému práva ovšem nutně musí vycházet z konkrétních společenských podmínek, v nichž právo působí. Tyto společenské podmínky jsou vyjádřeny především v pojmu zájmu. Zájem chápe prof. Macur jako objektivní, na lidském vědomí nezávislý vztah společenského subjektu ke společenským předpokladům a podmínkám jeho zachování, ochrany a rozvoje. Jde o sociální kategorii, která vytváří složitou strukturu o mnoha vrstvách, jejíž jednotlivé prvky jsou spjaty funkčními vazbami.

Zkoumání vazeb mezi zájmy a právem může být úspěšné pouze tehdy, přistupuje-li se k oběma jako ke složitým celostním systémům. V tomto směru právo slouží k tomu, aby zprostředkovalo vazby mezi objektivními zájmy, tj. aby je spojovalo a sjednocovalo. Tuto funkci systému práva lze však postihnout jenom z hlediska historicko-genetického: ke spojování a sjednocování zájmů slouží z tohoto pohledu právní vztahy. Právní vztahy je proto třeba považovat za funkční vazby mezi zájmy. Právní vztahy vymezují a utvářejí společenské podmínky, za kterých dochází k vzájemnému působení zájmů, a regulují tak lidské chování při realizaci těchto zájmů.³

---

³ Normy procesního práva působí na společenskou realitu obdobně jako normy hmotného práva, tj. prostřednictvím právních vztahů. Procesněprávní vztahy vyjadřují funkční vazby v oblasti zájmů zvláštního druhu, jež lze označit jako zájmy procesní. Jelikož právní vztahy působí jako regulátor lidské činnosti, je tato činnost regulovaným předmětem a nestává se obsahem právního vztahu. Občanské právo procesní tedy upravuje procesní vztahy, jež jsou vzhledem k procesní činnosti složkou regulující, kdežto procesní činnost složkou regulovanou. K regulaci této činnosti dochází právě vymezením subjektivních práv a povinností v rámci procesně právních vztahů.

Takto pojaté právní vztahy potom mají klíčový význam rovněž pro vymezení systému práva. Ten lze totiž chápat jako model specifických funkčních vazeb mezi objektivními zájmy ve struktuře zájmů. Uvedené funkční vazby přitom vznikají, rozvíjejí se a zanikají jako právní vztahy na základě objektivního práva.⁴

4. PRAVIDLA SPRÁVNÉHO CHOVÁNÍ SPONTÁNNÍHO ŘÁDU

U závěru o objektivní povaze poznávané reality setrval prof. Macur i ve svých pozdějších dílech.⁵ Je však zřejmý určitý argumentační posun, vyplývající především ze snahy eliminovat voluntaristický přístup zákonodárce k úpravě civilního řízení soudního, jež je typický pro pozitivistický konstruktivismus. Prof. Macur vychází z Hayekovy teorie správných pravidel chování spontánního řádu, podle níž právo není ve své podstatě projevem obecných zákonitostí lidského myšlení, ale je výrazem objektivních vztahů a vazeb, ovládajících lidské chování. Východiskem jsou empirické poznatky o pravidlech správného chování, která jsou součástí spontánního řádu a nemohou být uměle vytvářena, ale mohou být jen poznávána. Je proto úlohou zákonodárce, aby se svými normativními akty co nejvíce přiblížil objektivně daným pravidlům spontánního řádu; čím více se mu to podaří, tím bude právní úprava efektivnější.

---

⁴ Právní vztahy mají svůj obsah a formu; obě tyto kategorie se vyznačují svou vlastní vnitřní a vnější strukturou. Vnější struktura obsahové stránky právního vztahu označuje, co právní vztah spojuje (v jaké oblasti zájmů působí, kdo je nositelem těchto zájmů, popř. jaká je jejich časová působnost, tj. jde o povahu zájmů); vnitřní struktura vypovídá o tom, jak právní vztah tyto zájmy spojuje (způsob, jakým dochází ke spojování zájmů). Vnější struktura formy právních vztahů je tvořena elementy (prvky) právních vztahů, tj. subjekty, obsahem a předmětem. Klíčovou roli pro diferenciaci v systému práva však hraje vnitřní struktura formy právních vztahů, jíž je metoda právního regulování, tedy specifický způsob právního regulování, vyjadřující povahu a míru působení jednotlivých účastníků právního vztahu na vznik a rozvíjení tohoto vztahu, resp. vyjadřující povahu a míru účasti subjektů na formování jeho obsahu.

Povaha a míra účasti účastníků právního vztahu na jeho vzniku, utváření obsahu a rozvíjení bývá v různých životních oblastech rozdílná. V této souvislosti však prof. Macur upozorňuje, že rozlišování horizontálních a vertikálních vztahů je krajně zjednodušující, neboť si představuje povahu a míru účasti subjektů na formování právního vztahu buď jako stejné, nebo jako maximálně rozdílné (buď účastníci vystupují ve vztazích rovnosti se stejnou mírou dispoziční autonomie, nebo se naopak v maximální míře uplatní převaha působení jednoho ze subjektů právního vztahu). Horizontální a vertikální vztahy mohou představovat jenom myšlenou osu, mezi nimiž se v celé své složitosti rozprostírá společenská realita.

Metoda regulování má původ v předmětu úpravy a je jím determinována. Určitá oblast chování lidí ve společenských vztazích si žádá použití konkrétní metody právní úpravy těchto vztahů. To se plně projevují i ve specifické metodě právního regulování. Jejím základním rysem je vznik „trojúhelníkových“ právních vztahů, zahrnujících jak horizontální vztah mezi účastníky řízení, tak vertikální vztah mezi každým z účastníků a soudem, případně jiným orgánem. Toto regulování nelze vykládat tak, jako by občanskoprávní procesní vztahy byly pouhým konglomerátem horizontálních a vertikálních vztahů. Občanskoprávní procesní vztahy, vznikající navzájem mezi účastníky a mezi účastníky a rozhodujícím orgánem, vytvářejí organickou jednotu, v níž jakákoliv změna v horizontální složce se projeví ve vertikální složce a naopak; nejde proto o samostatné horizontální a vertikální vztahy, ale o dva aspekty každého z procesněprávních vztahů, které tvoří základ civilního procesu.

⁵ Např. v práci o postmodernismu a zjišťování skutkového stavu v civilním sporu prof. Macur konstatuje: „Bez uznání existence vnější, objektivní skutečnosti, která je v podstatě nezávislá na subjektu, je jakékoliv poznání neuskutečnitelné. Mnozí představitelé postmodernismu to otevřeně přiznávají a jednoduše tvrdí, že „poznání není možné“. Přísně logicky vzato není v tom případě možný ani objektivní poznatek o tom, že jakékoliv lidské poznání není možné, takže jedinou bezprostřední zkušeností člověka může být jen neurčitý existencionální pocit naprosté nejistoty, absurdity, úzkosti apod., jak konstatovala již filozofie existencialismu.“ Macur, J. Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení. Brno: MU, 2001, s. 53.

V souladu s tím prof. Macur v protikladu k pozitivistickému konstruktivismu zdůrazňuje, že civilní proces nevznikl záměrným vytvářením jako umělá konstrukce, ale vznikl a rozvíjel se spontánně jako složitá, účelná a důmyslná kybernetická soustava s řízením na druhé úrovni ještě v době, kdy lidé nemohli mít ani ponětí o této jeho povaze a vnitřním mechanismu. Spontánně se tak utvořily určité charakteristické rysy civilního procesu, které jsou patrné při rozboru předprocesního stádia sporu.

Každý civilní proces má svůj původ v právním sporu, jenž vznikl před procesem a v němž se také utváří jeho základní struktura; ta tedy není do civilního řízení soudního vnášena z vnějšku, ale vyplývá právě z této předprocesní fáze. Mezi charakteristické rysy předprocesního stádia v první řadě patří uplatnění systému dvou stran a principu kontradiktornosti: proti sobě stojí jako vzájemní odpůrci dvě strany, jež mají protichůdné zájmy; z uplatňování protikladných zájmů vyplývá, že subjektivní odchylka jedné procesní strany bude korigována subjektivní odchylkou procesní strany druhé. Tím se stimuluje procesní aktivita stran, jež je základní hybnou silou procesu; spontánně se přitom uplatňuje zásada dispoziční, projednací a rovnosti stran, a rovněž se spontánně uplatňují pravidla o důkazním břemenu.

Projednání sporu v civilním řízení představuje další fázi eskalace sporu. Předprocesní vztahy jsou podstatně modifikovány přistoupením mocenského prvku, tedy soudu, který má v procesu řídicí a rozhodující roli. Podstatné rysy předprocesní fáze právního sporu však zůstávají zachovány.⁶

Tento spontánně se vyvinuvší vnitřní mechanismus fungování civilního procesu umožňuje, aby soud jednání řídil na druhé úrovni, tj. spíše vytvářením podmínek, resp. předpokladů účelné procesní činnosti stran, ovlivňováním a usměřováním této činnosti v zájmu dosažení cíle procesu. Ze sociologického hlediska tedy civilní proces vytváří takové společenské podmínky, v nichž se výrazně uplatňují protikladné procesní zájmy účastníků.

5. POSTUPNÁ DIFERENCIACE PRÁVA HMOTNÉHO A PROCESNÍHO

Právní regulace procesní činnosti se však vyvíjela pozvolna a postupně; poznání objektivních pravidel spontánního řádu, jimiž se řídí civilní proces, a jejich promítnutí do pravidel platného práva, jakož i vůbec samotný vznik civilního práva procesního, bylo záležitostí dlouhodobého vývoje. Civilní právo procesní a civilní proces se vyvíjely v poměrně dlouhém časovém období a vznik samostatného odvětví procesního práva nebyl důsledkem jednorázového rozhodnutí. Na postupné diferenciaci práva hmotného a procesního se podílela právní praxe, legislativa i věda. Hlubší příčiny této diferenciaci spočívaly v obecném společenském rozvoji životních oblastí, upravovaných právním řádem.

V dřívějších dobách civilní právo procesní zcela splývalo s právem hmotným a bylo jím pohlceno. Kupř. Savigny chápal žalobní právo jenom jako porušené nebo ohrožené subjektivní hmotné právo, jako jeho další vývojovou fázi, jako „metamorfózu“ subjektivního

---

⁶ Další fázi eskalace právního sporu, spojenou s fyzickým donucením dlužníka, představuje exekuční řízení. Také v něm se uplatňují horizontální procesněprávní vztahy mezi věřitelem a dlužníkem, a to právě s ohledem na fakt, že exekuční řízení neztrácí charakter právního sporu mezi stranami, byť ve vyšší fázi eskalace. Výkon rozhodnutí slouží nucené realizaci exekučního titulu a jeho bezprostředním cílem je splnění povinnosti, která byla žalovanému uložena pravomocným a vykonatelným soudním rozhodnutím. Tím je realizován procesněprávní vztah, založený mezi žalobcem a žalovaným pravomocným soudním rozhodnutím, odsuzujícím žalovaného k určitému plnění.

hmotného práva. Přestože vývoj byl pozvolný, lze v něm zcela jednoznačně vysledovat objektivní trend, spočívající v postupné diferenciaci hmotného a procesního práva, ústící v jejich relativní osamostatnění ve zvláštní právní odvětví.

V původním nediferencovaném stavu se uplatňovaly přímé vazby subjektivních hmotných práv na poskytování právní ochrany (v římském právu tvořilo oprávnění k uplatnění porušeného nebo ohroženého práva na soudě součást subjektivního práva; u Savignyho šlo o kauzální vztah, u Windscheida o vztah funkcionální atd.). Starší právní řády spojovaly ochranu subjektivního hmotného práva a postup, jímž je této ochrany dosahováno, se subjektivním právem samotným. Na podstatně vyšším stupni vývoje právního řádu nabývá činnost spojená s poskytováním ochrany subjektivním právům relativní samostatnost a soubor procesních norem, jež tuto činnost upravují, začíná vytvářet samostatné odvětví se zvláštními specifickými pojmy, principy a instituty, které tvoří organický celek, odlišný od jiných právních odvětví. Ochrana práva pak současně přestává být součástí nebo funkcí subjektivního hmotného práva samotného. Dovězení diferenciaci hmotného a procesního práva tedy vyloučilo všechny přímé a bezprostřední vazby hmotného a procesního práva na nižší úrovni právních vztahů, subjektivních práv a povinností hmotné i procesní povahy (viz kupř. Savignyho škola), a na jejich místo nastoupily vazby na úrovni vyšších strukturních celků – právních odvětví. Tato geneze odpovídá vývoji všech samoregulujících systémů, u nichž dochází k přenesení původních funkcí, příslušejících jednotlivým prvkům, na vyšší strukturní útvary; v případě vývoje práva hmotného a procesního došlo k tomu, že funkce prvku (subjektivního práva) přešla na strukturu procesního práva. Vazby na úrovni právních vztahů tedy byly vystřídány vazbami na úrovni právních odvětví, tj. na kvalitativně vyšší úrovni. Poskytování veškeré právní ochrany je důsledně zprostředkováno civilním právem procesním v jeho celku a pouze procesní právo stanoví, za jakých předpokladů může dojít k soudnímu řízení a rozhodování a jaký procesní postup je nutno uplatnit a dodržet za účelem věcného posouzení důvodnosti žaloby.

Hmotné právo již nemůže zahrnovat vztahy procesní, ani naopak být obsahem subjektivních procesních práv. Může být pouze předmětem civilního procesu, který existuje nezávisle na soudním řízení a lze jej v rámci procesní činnosti poznávat, nikoliv vytvářet nebo měnit (smysl ochrany – realizované prostřednictvím procesní činnosti – spočívá právě v tom, že její předmět – subjektivní hmotné právo – zůstává nedotčen a nezměněn).⁷

Současný stav diferenciaci hmotného a procesního práva tedy dospěl do stadia, kdy procesněprávní normy, instituty, pojmy a zásady již ani nepřímou neobsahují žádné hmotněprávní prvky a jejich vymezení má výlučně procesní povahu; smíšené pojetí bylo překonáno.⁸ Z hlediska systémově-strukturního je nepřijatelná rovněž představa existence jakýchkoliv přechodných či spojovacích článků mezi právem hmotným a právem procesním.

6. VZÁJEMNÉ FUNKČNÍ VAZBY OBČANSKÉHO PRÁVA HMOTNÉHO A PROCESNÍHO

Jak hmotné, tak procesní právo jsou v současnosti chápány jako zvláštní struktury právních norem. Je uznávána existence dvou relativně samostatných právních odvětví, z nichž každé se

---

⁷ Tento poznatek má klíčový význam kupř. pro pochopení koncepční nesprávnosti tzv. štěpení práva.

⁸ Uvedený závěr lze nejlépe demonstrovat na jednotlivých procesních institutech a na postupné změně názorů na jejich podstatu, např. na žalobním právu, procesních podmínkách, předmětu sporu, důkazním břemenu nebo právní moci civilních soudních rozhodnutí.

vztahuje na zvláštní „životní oblast“. Rozdíl mezi oběma těmito odvětvími je dán zvláštní povahou lidského chování, které upravují, tedy předmětem právního regulování.

Jednotlivá právní odvětví však nemohou být zcela nezávislá, samostatná a oddělená, ale vznikají mezi nimi slabší nebo silnější, užší nebo širší vazby. Občanské právo hmotné a procesní spojují vzájemné funkční vazby, které jsou velmi silné i přesto, že občanské právo hmotné je soukromým právem a civilní právo procesní je veřejným právem.⁹ Existence silných a úzkých funkčních vazeb je projevem integračních procesů, které vždy doprovázejí procesy diferenciací. Integrační procesy se projevují jednak v tom, že procesní právo slouží ochraně práva hmotného (tj. jako celek plní ochrannou funkci) a dále že struktura a funkce procesního práva je hluboce ovlivněna povahou hmotného práva, jež je předmětem ochrany; procesní právo se tedy přizpůsobuje hmotnému právu, jemuž poskytuje ochranu a je ovlivněno hodnotami, na nichž spočívá. V procesním právu coby veřejnoprávním odvětví se tak v organické jednotě uplatňují soukromoprávní a veřejnoprávní hodnoty. Soukromé právo a jeho hodnoty se v civilním řízení soudním neuplatňují bezprostředně a neomezeně. Vliv hmotného práva na civilní proces je hluboký a určující, avšak je to vliv zprostředkovaný a nepřímý.¹⁰

Funkcionální vazby mezi občanským právem hmotným a procesním vyplývají z jejich vzájemné podmíněnosti. Existence procesního práva je odůvodněna poskytováním ochrany subjektivním materiálním právům a oprávněným zájmům a existence hmotného práva v jeho celku není zase možná bez mocenského donucujícího působení práva procesního. Toto mocenské donucující působení procesního práva je předurčováno obsahem práva hmotného a naopak zase uplatňování a prosazování hmotného práva do značné míry závisí na právu procesním, jímž je zpětně ovlivňováno. Místo otázky, které odvětví je nadřazeno druhému, je tedy podle prof. Macura nutno klást otázku, jaké funkční vazby se uplatňují mezi právem hmotným a procesním.

Na hmotněprávní poměry však reaguje procesní právo jako celek, v souladu se svými vnitřními imanentními zákonitostmi. Vnější hmotněprávní podněty nevstupují do procesu přímo, ale zprostředkovaně. Celý systém civilního procesu odpovídá na tyto podněty jednotně a na všech úrovních své struktury, v souladu s principy ovládajícími procesní právo.

---

⁹ Je nutno opětovně zdůraznit, že jde o funkční vazby na úrovni právních odvětví, nikoli na úrovni právních vztahů. Individuální hmotněprávní a procesní vztahy se mohou realizovat samostatně, nezávisle na sobě; o tom jednoznačně svědčí nepopiratelný poznatek, že většina hmotněprávních vztahů se realizuje bezporuchově, a postrádá proto procesní protějšek. Absolutní vzájemná podmíněnost se projevuje až na úrovni právních odvětví, neboť občanské právo hmotné jako celek (a jemu příbuzná odvětví) nemůže existovat bez procesního práva jako celku a naopak.

¹⁰ Výrazným uplatněním soukromoprávních hodnot v civilním procesu je kupř. dispoziční zásada. Nelze ale jednoduše usuzovat, že dispoziční zásada se prosadí všude tam, kde procesní strana je nadána autonomií vůle podle hmotného práva. Jde totiž o uplatnění soukromoprávních hodnot v podmínkách civilního procesu, jehož veřejnoprávní povaha tím není a nemůže být dotčena. Proto dispozitivní volnost v procesním právu zdaleka nedosahuje šíře uplatnění dispoziční autonomie v soukromém právu, a dále se uplatňuje jenom tam, kde ji zákon výslovně připouští (nikoliv tam, kde ji nevyklučuje). Proto se strany např. nemohou vzdát právní moci, pravidel o důkazním břemenu apod. V určitých případech je však dispoziční zásada projevem daleko širší a obecnější ideje ochrany lidských práv a svobod – viz např. její uplatnění ve správním soudnictví.

Obdobnou integraci soukromoprávních a veřejnoprávních hodnot je možno sledovat i v jiných institutech, např. v zásadě projednací, v procesním jednání stran, v právní moci atd. Kupř. zásada projednací využívá svobody stran k co nejefektivnějšímu zjištění skutkového stavu; jejímu zneužití brání povinnost pravdivosti a povinnost vysvětlovací, k zajištění rovných možností (především u práva nezalých účastníků) slouží poučovací povinnost soudu.

Funkcionální závislost a vzájemná podmíněnost, která se plně projevuje na úrovni práva hmotného a procesního jako celku, nemusí se nutně a vždy promítat do jejich nižších složek (např. v případě rozhodování na základě pravidel o důkazním břemenu nemusí být soudní rozhodnutí v souladu se skutečnými hmotněprávními poměry, přesto nejde o rozhodnutí vadné).

Funkcionální vazby se tedy uskutečňují na vyšší strukturní úrovni právních odvětví a spočívají v tom, že procesní právo jako právní odvětví obecně vytváří předpoklady k tomu, aby civilní řízení v každém konkrétním případě účinně, rychle a bez zbytečných průtahů poskytlo ochranu porušenému či ohroženému soukromému právu. Uplatňování obecných pravidel procesního práva ovšem nevyklučuje, že v některých konkrétních případech nebude účelu civilního procesu dosaženo; to však, jak připomíná prof. Macur, není důvodem k hrubě účelovému výkladu, ale leda podnětem k tomu, aby na rozpor zákonného pravomocného rozhodnutí se skutečnými hmotněprávními poměry reagovala struktura procesního práva ve svém celku, tedy na vyšší kvalitativní úrovni, a to změnou právního předpisu nebo změnou ustálené judikatury.

Z hlediska právně historického a právně teoretického je celkový trend ke konstituování procesního práva jako samostatného právního odvětví, jakož i k ryze procesnímu pojetí jeho jednotlivých institutů a zásad, zřetelný a jasný. Tento poznatek má velký význam především pro současnost, neboť umožňuje hlubší a fundovanější přístup k posuzování praktických otázek legislativy, interpretace a aplikace v oblastech, jichž se přímo nebo nepřímo dotýká problematika vztahu práva hmotného a práva procesního.

7. HMOTNĚPRÁVNÍ A PROCESNĚPRÁVNÍ VZTAHY

Sporné subjektivní hmotné právo neprochází civilním řízením jako jeho obsah, jímž by mohlo být různým způsobem nakládáno a manipulováno za účelem jeho „očistění“, ale zůstává předmětem procesní činnosti, který je nezávislý na průběhu řízení a nemůže být procesní činností soudu ani stran nijak dotčen. Ve vztahu k subjektivnímu hmotnému právu a hmotněprávnímu vztahu se může uplatnit výlučně poznávací činnost soudu. Soud si na základě skutkových zjištění činí úsudek o existenci či neexistenci sporného subjektivního práva nebo zákonem chráněného zájmu a svůj konečný úsudek promítá do meritorního rozhodnutí tak, aby zjištěný hmotněprávní vztah byl v souladu s procesněprávním vztahem zakládaným právní mocí soudního rozhodnutí. Věcná správnost předpokládá odpovídající vztahy izomorfismu mezi skutečnými hmotněprávními poměry a procesním vztahem, založeným konkrétní rozsudečnou normou.

Nejdůležitější účinky pravomocného soudního rozhodnutí spočívají v tom, že soudní rozhodnutí sporné materiální vztahy překlene vztahy procesními, které do budoucna upravují procesní vztah mezi stranami zcela jasně a jednoznačně, stanovením jejich konkrétních subjektivních procesních práv a povinností. Funkční vazby mezi právem procesním a hmotným jsou pak vyjádřeny vztahy izomorfismu mezi poznávanými hmotněprávními vztahy a procesněprávními vztahy, konstituovanými pravomocným soudním rozhodnutím.

Je-li pravomocné soudní rozhodnutí v rozporu se skutečnými hmotněprávními poměry, nemohou se hmotněprávní vztahy prosadit v důsledku mocenskoprávní povahy

veřejnoprávních vztahů.¹¹ Nejde však o nadřazenost procesního práva, chápanou jako důsledek nedokonalosti, neúplnosti nebo neurčitosti hmotného práva, ani o nadřazenost procesního práva právu hmotnému na úrovni právních odvětví, ale pouze na úrovni právních vztahů a jen za předpokladu zvláštní situace, kdy pravomocné soudní rozhodnutí není věcně správné, resp. dokud nebude za pomoci mimořádných opravných prostředků odstraněno. Zrušením pravomocného soudního rozhodnutí v mimořádném opravném řízení nezanikají pouze procesněprávní vztahy mezi stranami do budoucna, ale zaniká samotný právní důvod těchto vztahů. Zrušení pravomocného rozhodnutí tedy působí ex tunc, nikoliv ex nunc.

8. MÍSTO ZÁVĚRU: VÝZNAM PRO PRÁVNÍ PRAXI

Přestože shora podané závěry profesora Macura o vzájemném vztahu hmotného a procesního práva mají stěžejní význam, ukazuje se, že zejména v právní praxi nejsou stále natolik rozšířeny, jak by bylo žádoucí. To platí nejen pro interpretaci a aplikaci práva, ale i pro legislativu.

Příkladem uvedeného stavu jenom z poslední doby lze nalézt vícero; velmi instruktivním je v této souvislosti § 65 odst. 1 soudního řádu správního, který zní: „Kdo tvrdí, že byl na svých právech zkrácen přímo nebo v důsledku porušení svých práv v předcházejícím řízení úkonem správního orgánu, jímž se zakládají, mění, ruší nebo závazně určují jeho práva nebo povinnosti, (dále jen „rozhodnutí“), může se žalobou domáhat zrušení takového rozhodnutí, popřípadě vyslovení jeho nicotnosti, nestanoví-li tento nebo zvláštní zákon jinak.“ Znění tohoto ustanovení vede v praxi k závěru, že soud jednající a rozhodující ve správním soudnictví se musí nejprve zabývat tím, zda (1) existuje nějaké subjektivní veřejné právo, na němž mohl být žalobce zkrácen, a (2) zda úkon, jímž měl správní orgán do tohoto práva zasáhnout, měl povahu rozhodnutí.¹² Pouze kladná odpověď na obě otázky znamená, že žaloba je přípustná a že se jí soud – pokud zde není jiná překážka – může zabývat věcně. Soud tedy uvedené otázky zkoumá nikoliv v rámci meritorního posuzování žaloby, ale již ve fázi zvažování, zda je žaloba vůbec přípustná.

Nastíněný stav však naprosto neodpovídá současné úrovni teoretických názorů na vzájemný vztah hmotného a procesního práva, a nezachycuje ani vývoj diferenciací hmotného a procesního práva, k němuž za posledních více než sto let došlo. To je způsobeno faktem, že zákonodárce nekriticky přebíral koncepci uplatňující se v devatenáctém století, a to v podstatě tak, jak vyplývala z čl. 15 tzv. Prosincové ústavy (základní zákon státní č. 117/1867 ř. z., o moci soudcovské) a z § 2 zákona č. 36/1876 ř. z., o zřízení správního soudu („Správnímu

---

¹¹ I plnění (dobrovolné či v rámci exekuce) na základě věcně nesprávného rozhodnutí je právní skutečností podle hmotného práva. K zániku dlužníkovy závazku splněním dochází však jenom tehdy, jestliže procesněprávní vztah, založený pravomocným soudním rozhodnutím, je v souladu se skutečnými hmotněprávními poměry. Není-li s nimi v souladu, nedojde k zániku závazku, ale vzniká nový hmotněprávní vztah (z bezdůvodného obohacení či k náhradě škody). Tento vztah se však neprosadí, dokud bude vykonáván rozsudek v právní moci. Bude-li v mimořádném opravném řízení zrušen, hmotněprávní vztah, založený výkonem rozhodnutí, se plně projeví.

¹² Srov. např. rozhodnutí rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu, publikované pod č. 1259/2007, v jehož odůvodnění se praví: „Při posouzení předložené sporné právní otázky vycházel rozšířený senát z úvahy o významu soudního přezkumu správních rozhodnutí, který byl institucionalizován k ochraně subjektů před veřejnou mocí. Soud zde mj. poskytuje ochranu veřejným subjektivním právům fyzických a právnických osob (§ 2 s. ř. s.), tedy právům plynoucím z předpisů veřejného práva. Existence takového práva je pak předpokladem soudního přezkumu. Úkon, který soud k návrhu zkoumá, musí zakládat, měnit, rušit nebo závazně určovat práva a povinnosti - jen v tom případě se jedná o rozhodnutí přezkoumání podléhající (§ 65 odst. 1 s. ř. s.).“

soudu přísluší nalézáti v každém případě, když kdo praví, že mu bylo protizákonným rozhodnutím nebo opatřením některého úřadu správního v právích jeho ublíženo.“). Pro pojetí vzájemného vztahu procesního a hmotného práva v devatenáctém století bylo přitom charakteristické, že procesní právo bylo chápáno jako integrální součást práva hmotného, což se také projevovalo v konstrukci jednotlivých procesních institutů, jimž se přiznávala hmotněprávní povaha (např. žalobní právo, procesní podmínky, důkazní břemeno, předmět sporu atd.). V souladu s tím se i procesní podmínky chápaly ryze hmotněprávně a řadila se mezi ně jednak existence subjektivního hmotného práva a jednak skutečnost, že se jeví dostatečně pravděpodobným fakt jeho porušení nebo ohrožení. Soud tedy v rámci přípravného řízení zkoumal uvedené dvě hmotněprávní otázky, které z hlediska dnešního pojetí civilního procesu jsou zodpovězeny až na jeho konci, a to jako otázky důvodnosti žaloby, a nikoliv její přípustnosti. Krom toho je pro současný stav názorů příznačné, že se klade velký důraz na rozlišení důvodnosti žaloby a její přípustnosti, přičemž se vyžaduje, aby předpoklady, za nichž se soud může zabývat věcí samou, byly vázány na relativně malý okruh snadno zjištělných předpokladů, jež jsou výlučně procesní povahy.

Z citovaného znění § 65 odst. 1 soudního řádu správního je však zřejmé, že tyto požadavky nerespektuje a že naopak vychází z koncepce vztahu hmotného a procesního práva, která odpovídá století devatenáctému a jež byla vývojem dávno překonána. Nejedná se přitom o pouhý teoretický problém: naopak skutečnost, že se výkladem tohoto ustanovení opětovně musel zabývat rozšířený senát Nejvyššího správního soudu, dokládá, že se jedná o jedno z nejproblematictějších ustanovení soudního řádu správního. Nesprávnost tohoto ustanovení se plně projevuje zejména v těch případech, kdy lze jenom velmi obtížně najít nějaké subjektivní hmotné právo, které mělo být porušeno, a to především proto, že takové právo ve skutečnosti mnohdy vůbec neexistuje (nikdo nemá např. právo na udělení státního občanství, přesto je zřejmé, že rozhodnutím o neudělení státního občanství může být do právní sféry žadatele výrazně zasazeno; viz č. 906/2006 Sb. NSS). Judikatura se snaží tento nedostatek někdy překlénout tím, že vytváří subjektivní práva, která však nemají vůbec žádnou oporu v platném právním řádu (např. právo na zvolení místa trvalého pobytu; viz č. 1259/2007 Sb. NSS). Účelovým výkladem lze však jenom sotva zakrýt základní koncepční nedostatek § 65 odst. 1 soudního řádu správního.

Poznatek, podle něhož v některých případech subjektivní hmotné právo neexistuje, a přesto by mělo řízení před soudem proběhnout, přitom není žádnou zvláštností správního soudnictví. V civilním řízení soudním se obecně uplatňuje názor, že předmětem řízení nemůže být subjektivní hmotné právo. Materiální koncepce předmětu sporu byla dávno překonána, neboť vůbec nedokázala odpovědět na otázku, co je předmětem řízení v případě, kdy soud zamítá žalobu z důvodu, že žalobce není nositelem subjektivního hmotného práva, jehož ochrany se domáhá, případně že uplatňuje „právo“, které platný právní řád nezná, stejně jako otázku, co je předmětem sporu o negativní určovací žalobě (sám žalobce tvrdí, že subjektivní právo neexistuje).

Účelem těchto úvah však není vyčerpávající rozbor § 65 odst. 1 soudního řádu správního, ale pouze vyzdvižení vysoce praktického významu teoretických poznatků o vzájemném vztahu práva hmotného a procesního a poukaz na negativní důsledky, které jejich neznalost může přinést právní praxi. Možnost poučit se v těchto otázkách je přitom na dosah ruky, ve vysoce fundovaném díle pana profesora Macura.

Literatura:

- Macur, J.: Zásada dispoziční v občianskom súdnom konaní. Bratislava: Ústav štátu a práva akadémie vied, 1968 (nepublikovaná kandidátská práca).
- Macur, J.: Základní otázky právní moci civilních soudních rozhodnutí. Brno: UJEP, 1972.
- Macur, J.: Občanské právo procesní v systému práva. Brno: UJEP, 1975.
- Macur, J.: Odpovědnost a zavinění v občanském právu. Brno: UJEP, 1980.
- Macur, J.: Dokazování a procesní odpovědnost v občanském soudním řízení. Brno: UJEP, 1984.
- Macur, J.: Správní soudnictví. Brno: UJEP, 1986. Soudnictví a soudní právo. Brno: UJEP, 1988.
- Macur, J.: Úvod do teorie občanského práva procesního. Brno, MU, 1990 (spolu s J. Stavínohovou).
- Macur, J.: Povinnost a odpovědnost v občanském právu procesním. Brno: MU, 1991.
- Macur, J.: Správní soudnictví a jeho uplatnění v současné době. Brno: MU, 1992.
- Macur, J.: Právo procesní a právo hmotné. Brno: MU, 1993.
- Macur, J.: Problémy vzájemného vztahu práva procesního a hmotného. Brno: MU, 1993.
- Macur, J.: Důkazní břemeno v civilním soudním řízení. Brno: MU, 1995.
- Macur, J.: Dělení důkazního břemena v civilním soudním sporu. Brno: MU, 1996.
- Macur, J.: Zásada projednací v civilním soudním řízení. Brno: MU, 1997.
- Macur, J.: Kurs občanského práva procesního. Exekuční právo. Praha: C. H. Beck, 1998.
- Macur, J.: Kompenzace informačního deficitu procesní strany v civilním soudním sporu. Brno: MU, 2000.
- Macur, J.: Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení. Brno: MU, 2001.
- Macur, J.: Předmět sporu v civilním soudním řízení. Brno: MU, 2002.

Kontaktní údaje na autora – email:

petr.lavicky@law.muni.cz